

Pierre Bourdieu*

Javaslat a sportszociológia programjára**

A tudományos sportszociológia nehézségeinek egy része abból ered, hogy a sportszociológusok tulajdonképpen kétszeresen is elnyomottak: a szociológusok között csakúgy, mint a sport világában.

Mivel túl hosszú lenne ezt a kissé keménynek tűnő megállapítást kifejteni, a próféta-hoz hasonlóan egy parabolát fogok alkalmazni. Tegnap este barátaim amerikai szociológus ismerősével, Aaron Cicourellel beszélgetve azt tudtam meg, hogy az USA-ban a kiemelkedő fekete atléták, akik gyakran fizetést kapnak a nagy amerikai egyetemektől, egyfajta aranyozott gettóban élnek, mint például a Stanford Egyetemen, azon egyszerű oknál fogva, hogy a jobboldali emberek ne beszélhessenek velük mint feketékkel, a baloldaliak pedig mint sportolókkal. Ha végiggondoljuk ezt a paradigmát, megértjük azoknak a különleges nehézségeknek a lényegét, amelyekkel a sportszociológia szembenéz: a szociológusok lenézik, a sportolók megvetik. A társadalmi munkamegosztás a tudományos munkamegosztásban is reprodukálódni látszik. Egyfelől vannak emberek, akik nagyon jól ismerik a sportot gyakorlati oldaláról, de nem tudnak beszélni róla, másfelől vannak, akik a gyakorlatban nem ismerik a sportot, viszont tudnának róla beszélni, de nem hajlandók rá, vagy össze-vissza csinálják.

Ahhoz, hogy kialakulhasson a sport szociológiája, először azt kell felismerni, hogy nem elemezhetünk egy sportágat a többi sporttevékenységtől függetlenül; a sporttevékenységek által lefedett területet rendszerként kell értelmezni, amelyben minden egyes elem megkapja saját megkülönböztető értékét. Más szóval, egy sport megértéséhez, bármelyikről legyen is szó, meg kell határozni a többi sportág között elfoglalt helyét. Ez utóbbit az alábbi indikátorok összességéből határozhatjuk meg: egyfelől a sportolók megoszlása a társadalmi térben elfoglalt helyük szerint, a különböző szövetségek tagjainak száma, anyagi helyzete, vezetőik társadalmi jellemzői szerinti megoszlása, stb.; másfelől a testhez való viszony típusa alapján, vagyis amit az adott sport előnyben részesít vagy megkövetel, aszerint, hogy közvetlen érintkezéssel, test-test elleni küzdelemmel jár, mint a birkózás vagy a rögbi, vagy ellenkezőleg, kizár minden testi érintkezést, mint a golf, vagy csupán egy labda közbeiktatásával engedélyezi azt, mint a tenisz, esetleg más eszközök közvetítésével, mint a vívás. Ezt a sportok által lefedett területet a következő lépésben összefüggésbe kell hozni a benne kifejeződő társadalmi térrel. Mindez azért szükséges, mert számos tévedés származik abból, ha az egyszerű intuíció sugalmazására kapcsolunk közvetlenül össze egy sportágat és egy társadalmi csoportot. Rögtön érezni véljük például azt a szoros kapcsolatot, amely mára kialakult a birkózás és az alsóbb néprétegek, vagy az aikido és az új kispolgárság között.

* Számunk nyomdai előkészületei során kaptuk a szomorú hírt, hogy Pierre Bourdieu 2002. január 25-én Párizsban elhunyt.

** A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: Programme pour une sociologie du sport. In: Bourdieu, Pierre: *Choses dites*. Paris, 1987. 203–216. A tanulmány alapjául szolgáló előadás 1980 novemberében, Párizsban hangzott el.

Olyan dolgok ezek, melyeket túlságosan is hamar érteni vélünk. A szociológus feladata azoknak a társadalmilag jellemző tulajdonságoknak a megállapítása, amelyek azt eredményezik, hogy egy sport kapcsolatba kerül egy meghatározott társadalmi réteg érdekeivel, ízlésével, preferenciáival. Miként Jean-Paul Clément a birkózás esetében jól kimutatta, a test-test elleni küzdelem fontossága, melyet a szembenállók meztelensége még inkább hangsúlyoz, közvetlen és kemény érintkezést jelent, míg az aikidoban a kontaktus átmeneti, távolságtartó, és földharc nem létezik. A birkózás és az aikido közötti ellentétet azért ismerjük fel olyan könnyen, mert a „földközeli”, a „férfias”, a „test-test ellen”, „közvetlen”, stb. illetve a „légies”, „könnyed”, „távolságtartó”, „kecses” közötti ellentét túlmutat a sport területén, és a küzdősportok különbségén. Röviden, ebben az esetben a preferenciák rendszerében a testhez való viszony, a test használata a meghatározó elem, ahol a társadalmi és a fizikai világ eredeti tapasztalatához egy társadalmi pozíció társul.

Ez a testhez való viszony az alapja minden más kapcsolatnak: a legkülönlegesebb és legjobban kidolgozott fogások azok, amelyekkel az ellenfél leginkább legyőzhető, és ezek a fogások egyben a legeresztélytűbbek is, abban az értelemben, hogy az erőszak ezekben jelentkezik a legeufemisztikusabban, ahol a forma illetve a formák az erőnél és a tényleges funkcionál fontosabbak. A társadalmi távolság nagyon világosan megjelenik a sport logikájában is: a golf minden vonatkozásban távolságot teremt. A harmonikus rendben tartott, körülzárt pálya elválasztja a golfozókat mindazoktól, akik nem űzik ezt a sportot, az ellenfelek között pedig magának az összecsapásnak a logikája teremt távolságot, amely kizár minden közvetlen kontaktust, hiszen az érintkezés legfeljebb csak egy labda közbeiktatásával valósul meg.

Mindez azonban nem elég, sőt ez akár minden sportág, az összes hozzá kapcsolódó résztvevő, illetve a kettő közötti kapcsolat realista és szubsztancialista felfogásához is vezethet.

Ahogy jelezni próbáltam a HISPA VII. kongresszusának bevezetőjében, tartózkodni kell olyan közvetlen összefüggések megállapításától egy sportág és egy társadalmi csoport között, mint amilyeneket a futball vagy a birkózás és a munkások, illetve a judo és az alkalmazottak összekapcsolásával én is felállítottam. Hiszen könnyen ellenőrizhető például, hogy a labdarúgók között messze nem a munkások képviseltetik magukat leginkább. A kapcsolat, ami igazi homológia, valójában a sporttevékenységek, vagy még pontosabban a sportok üzésének különféle, finoman elemzett módozatai és a társadalmi pozíciók között jön létre. Minden egyes sporttevékenység alapvető tulajdonságait ez a kapcsolat határozza meg. A sportolással kapcsolatos változások is csak ebben az összefüggésben érthetőek meg, mivel az egyik meghatározó tényezőjük éppen az a szándék, amely a sport gyakorlásán keresztül a társadalmi pozíciók közötti különbségek fenntartására irányul. A sportolás történetét csak olyan strukturalista történetírás dolgozhatja fel, amely figyelembe veszi például az új sportágak (kaliforniai sportok) megjelenésével, vagy egy korábban kialakult sport általánossá válásával járó rendszerszerű átalakulásokat.

Mellesleg: a sporttevékenységek elemzésének egyik nehézsége abban rejlik, hogy a statisztikákban (ideértve a legjobbakat és a legfrissebbeket is, mint amilyen a kulturális minisztériumé) figyelembe vett nominális egységek (tenisz, sí, futball) mögött va-

lójában a sportág gyakorlásának különféle módozatai rejlenek. A változatok között egyrészt a sportágtól függően kisebb vagy nagyobb lehet az eltérés, másrészt ezek szóródása nagyobb lesz, ha az adott sportot űzők számának növekedésével (amit önmagában a sportág gyakorlóinak aktivizálódása is előidézhethet) a társadalmi összetételük is sokszínűbbé válik. Ilyen a síelés vagy a tenisz esete is. A nominális egység elfedi, hogy azonos név alatt olyan eltérő tevékenységek találhatók, mint: a pályán kívüli síelés, a túrásíelés, és a közönséges síelés. Annak a tenisznek, amit a kis városi klubokban keménypályán, farmerben és Adidasban űznek, nincs sok köze a húsz évvel ezelőtti szabályok szerint még általánosan, és az elit klubokban ma is fehér ruhában, rakott szoknyában játszott teniszhez (a játékosok stílusában, a versenyzéshez való viszonyban, a felkészülésben még számos további különbség fedezhető fel).

Röviden, először és mindenekelőtt meg kell konstruálni a sporttevékenységek struktúráját. Ez az eljárás az egyes sportoknak szentelt monográfiákra is komoly hatást fog gyakorolni. Ha nem tudom, hogy az Uránusz perturbációi a Neptunusztól függenek, azt hihetem, hogy az Uránuszon történeteket értettem meg, miközben a valóság az, hogy a Neptunusz hatását sikerült megragadnom. A történelem tárgya a struktúra átalakulásának története, amely csak annak ismerete alapján értelmezhető, hogy milyen volt a struktúra egy adott pillanatban (ez annyit jelent, hogy struktúra és változás, statikus és dinamikus ellentéte teljes egészében fiktív és a struktúra megismerése nélkül a változás nem érthető meg). Ennyit az első ponthoz.

A második pont az, hogy a sport világa nem egy magába záródó univerzum. Sokféle más gyakorlat és fogyasztás rendszert alkotó és önmagában is strukturált világába illeszkedik bele. A sporttevékenységeket teljesen megalapozottan kezeljük viszonylagosan autonóm területként, de nem szabad elfelejteni, hogy az itt ható erők nem csak ezt a területet érintik. Egyszerűen annyit akarok csak jelezni, hogy a sporttevékenység, vagy ha úgy tetszik, a sportfogyasztás elemzése nem lehetséges más fogyasztási szokásoktól, így a táplálkozástól, vagy általánosságban a szórakozási szokásoktól függetlenül. A statisztikailag kimutatható (felmérhető) sporttevékenység leírható úgy, mint kereslet és kínálat, vagy pontosabban, adott pillanatban kínált termékek és a fogyasztásra való hajlamok, a diszpozíciók közötti kapcsolat eredménye (egy sajátos diszpozíció a társadalmi térben elfoglalt pozícióhoz kötődik és megmutatkozhat más termékekkel szemben is).

Milyen konkrét tudományos gyakorlatot kell követnünk, miután észleltük azokat a strukturális összefüggéseket, amelyek keretében az egyes sporttevékenységek meghatározhatók? Vajon a kutató munkája egyszerűen abból áll, hogy megrajzolja ezt a teret, bemutatva például a birkózók, bokszolók, rögbisek stb. megoszlásának struktúráját nem, korosztály és foglalkozás szerint? Ezt a strukturális keretet annak mértékében tudjuk többé vagy kevésbé pontosan felvázolni, hogy milyenek a rendelkezésre álló globális statisztikák, és főként, milyen korlátokat szabnak azok az adatok és kódok, melyek alapján e statisztikák felépülnek. Erről a keretről tehát elsőként csak vázlatot készíthetünk, de nem is baj, ha e kép bizonyos ideig elnagyolt marad.

Ennek az eljárásnak a hátterében voltaképp egy nagyon általános módszertani elv áll: ahelyett, hogy megelégednénk a valóság egy kis szeletének alapos megismerésével, amiről igazából nem sokat tudunk, hiszen nem tettük fel azt a kérdést, hogy miképp

helyezkedik el ez a szelet abban a térben ahonnan ki lett szakítva, illetve, hogy működését mennyiben befolyásolja sajátos helyzete, arra kell törekednünk – vállalva, hogy szembehelyezkedünk a pozitívista elvárásokkal, melyeket melleleg úgymond minden igazolni látszik („többet érnek a kicsiny, szerény, de pontos adalékok, mint a nagy de felületes konstrukciók”) –, tehát arra kell törekednünk, hogy első lépésben a vizsgálat tárgyának egészéről adjunk egy vázlatos leírást, hasonlóan azokhoz az akadémikus építészekhez, akik egy épület bemutatásához szénnel vázlatot készítettek az egészről, és ezt követően dolgozták ki részletesen a belső részét.

Erről az ideiglenes keretről, még ha tökéletlen is, tudjuk legalább, hogy kitöltésre vár, és hogy éppen a belőle következő empirikus kutatások fognak hozzájárulni a kitöltéséhez. Ez a keret a feltétele, hogy megfelelő módon alakuljon ki a részletes empirikus kutatások tárgya, ezért az ilyen munkák radikálisan különböznek még céljukban is attól, amilyenek lehettek volna ezen keret nélkül. Ez az elméleti séma (jelen esetben a sportok „terének” elgondolása, máshol a hatalom mezőjének fogalma) még ha nagyobb részt kitöltetlen is marad, még ha nem is nyújt mást, mint programszerű tájékozódást és bizonyos védelmet a tévedések ellen, azt eredményezi, hogy a témáimat másként fogom megválasztani, mint akkor, ha nem alkotom meg e keretet, és maximalizálni tudom a monográfiák hozadékát. Ha például csak három sportot tudnék tanulmányozni, de fogalmam van a sportok által lefedett terület egészéről és vannak hipotéziseim azokra a tengelyekre vonatkozóan, amelyek alapján ez a terület szerveződik, akkor három, e térben egymástól nagyon távol elhelyezkedő pont kiválasztásával maximalizálni tudnám a tudományos befektetésemet. De Jean-Paul Clément példáját követve ezen a téren belül kiválaszthatnék egy részterületet is, mondjuk a küzdősportokét, és ebben a léptékben készíthetnék tanulmányt a struktúrára hatásáról, úgy, hogy a birkózást, a judót, illetve az aikidót egyazon rész-erőtér három pontjaként fogom fel. Így nem áll fenn annak veszélye, hogy elveszek a részletekben, és nyugodtan végezhetek közvetlen megfigyeléseket, ami számomra a tudományos munka alapfeltétele. Filmezhetném az összecsapásokat, megmérhetném, mennyi időt töltenek a földön fekvé a birkózásban, a judóban, vagy az aikidóban. Vagyis röviden, minden mérhető megmérhető, de egy olyan konstrukcióból kiindulva, amely meghatározza, hogy a kutatás valóban lényegi jellemzőkre és területekre irányuljon. A jelen keretek között nincs lehetőségem a bővebb kifejtésre, és tudatában vagyok az elhangzottak kissé csiszolatlan, kinyilatkoztatásszerű és talán látszólag elmentmondásos jellegének. Mégis úgy hiszem, elegendő útbaigazítást adtam arról, milyen lehet az a módszer, amely globális és partikuláris között a dialektika megteremtésére törekszik, és amely egyedül képes összeegyeztetni az egész struktúrájának megkonstruálásához szükséges globális és szinoptikus látásmódot, illetve az ideografikus, részletekre irányuló megfigyelést.

Az átfogó makroszociológiai látásmód és a mikroszociológia mikroszkopikus látószöge, vagy az objektív struktúrák megalkotása és a cselekvők szubjektív reprezentációinak, illetve gyakorlati konstrukcióinak a leírása közötti antagonizmus eltűnik, miként minden „episztemológiai párt” formáló ellentét (az elmélet és empiria közötti ellentét stb.), abban a pillanatban, amikor sikerül megragadni – és ez szerintem *par excellence* a kutató művészete – egy nagy horderejű elméleti problémát egy jól felépített,

empirikus kutatási témán keresztül (arra a globális térre vonatkoztatva, amelyben a kutatás tárgya elhelyezkedik), amely kutatási téma egyben jól is kezelhető a rendelkezésre álló eszközökkel, vagyis esetlegesen akár egy magányos kutató által is, aki nélküli az anyagi forrásokat és csakis saját erejére támaszkodhat.

Az empirikus elemzés előzetes feltételének tekintett „strukturáló keret” emlegetése azonban az objektivista realizmus látszatát keltheti, amit mindenképp helyesbítenem kell. Nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy a struktúra nem más, mint történelmi harcok adott időpontban megragadható objektívált terméke. A sporttevékenységek világa pedig, amelyről a statisztikai felmérés adott időben pillanatfelvételt készít, egy sajátos kínálat és kereslet kapcsolatának terméke. A kínálat a megelőző korok, vagyis a korábbi, modellt alkotó gyakorlatok (szabályok, felszerelések, specializált intézmények) együtteséből alakul ki, a keresletet pedig a diszpozíciók határozzák meg. A kínálat, abban a formában, ahogy megjelenik egy adott pillanatban, vagyis mint üzhető (vagy nézhető) sportok együttese, már önmagában is a modellt alkotó gyakorlatok és a gyakorlatra irányuló diszpozíció közötti, az idő folyamatában szüntelen alakuló kapcsolatból jön létre. Amint arra Christian Pociello kiválóan rámutatott, a rögbi szó által jelölt testi tevékenységek programja például nem ugyanaz a 30-as években, 1950-ben, vagy 1980-ban, annak ellenére, hogy a sportág formális, technikai meghatározása, néhány szabálmódosulás kivételével, nem változott. A rögbinek mind a valóságát, mind a reprezentációit meghatározza, hogy miként sajátították el, illetve, hogy a cselekvők, akik a társadalmilag konstruált diszpozíciók sajátos formájával rendelkeznek, a rögbi gyakorlati „megvalósításában” milyen egyedi vonásokat (például az „erőszak”) tulajdonítottak neki (a harmincas években például az oxfordi és a cambridge-i diákok, vagy a nyolcvanas években a walesi bányászok és mezőgazdasági termelők, illetve Romans, Toulon vagy Béziers városának kiskereskedői és alkalmazottai). Ez a társadalmi kisajátítás azt eredményezi, hogy a sport nevével jelzett cselekvést a valóságban olyan tulajdonságok együttese határozza meg, amelyek nem szerepelnek a sport tisztán technikai meghatározásában, sőt előfordulhat, hogy formálisan is ki vannak zárva belőle. Ezek a tulajdonságok azonban alapvetően irányítják a gyakorlatot és a választásokat (többek között valóságos alapot adva az olyan típusú ítéleteknek, mint hogy „ez kispolgári”, vagy „ez értelmiségi jellegű” stb.). A sporttevékenységek differenciált eloszlása két homológ tér kapcsolatba kerüléséből következik, az egyik a lehetséges gyakorlatok tere, vagyis a kínálaté, a másik pedig a gyakorlatra irányuló diszpozíció, vagyis a kereslet tere. A kínálat oldalán a sportok mint különböző gyakorlati programok jelentkeznek. Ezeket egyrészt belső lényegi tulajdonságaik, a technikáik jellemzik (vagyis az, hogy milyen testi diszpozíciók megnyilvánulását teszik lehetővé, de még inkább az, hogy melyeket nem) másrészt pedig strukturális tulajdonságaik, vagyis az, ahogy más sporttevékenységek párhuzamosan kínált programjaihoz képest meghatározhatók.

Az egyes sportprogramok azonban egy adott pillanatban, mind a valóságban, mind a reprezentáció szintjén csak úgy valósulhatnak meg teljességükben, ha kiegészülnek azokkal a tulajdonságokkal, melyek a társadalmi kisajátításukból következnek. A társadalmi kisajátítás jellemzői pedig a sportot űzők meghatározó többségének társadalmi helyzetével függenek össze. A kereslet oldalán a sportokra való diszpozíciók áll-

nak, melyeket mint diszpozíciók rendszerének (a habitusnak) dimenzióját – mind a valóságban, mind a reprezentáció szintjén – strukturálisan a hozzájuk kapcsolódó társadalmi helyzet jellemez. Azt, hogy egy adott időpontban e diszpozíciók milyen konkrét formában öltenek testet, a kínálat pillanatnyi helyzete, illetve a kínálat előzetes alakulása határozza meg (a kínálat hozzájárul a kereslet kialakulásához azzal, hogy felkínálja realizálásának tényleges lehetőségét). Úgy vélem, ez egy olyan általános modell, amely a legkülönbözőbb fogyasztási szokásban meghatározó módon megjelenik. Tanúi lehettünk például annak, ahogy a Vivaldinak tulajdonított társadalmi jelentés húsz év különbséggel teljesen ellentétes értelmet kapott. Míg korábban a zenetudománynak újra fel kellett fedezni a zenéjét, és különlegességszámba ment, húsz évvel később már az egyik legnagyobb francia áruházlánc, a Monoprix boltjainak állandó háttérzenéje lett. Még ha biztos is, hogy egy sportág, egy zenemű vagy egy filozófiai szöveg saját belső tulajdonságai megszabják lehetséges társadalmi használatuk határait, mégis mindenkor a domináns használat határozza meg őket, amely igen különböző lehet. A percepció valóságának szintjén egy filozófus, például Spinoza vagy Kant munkássága soha nem korlátozódik csupán a mű belső igazságára, és társadalmi vonatkozásában magába foglalja az adott időszak Kant vagy Spinoza követőinek értelmezéseit. Ez utóbbiakat pedig meghatározza az az objektív vagy szubjektív kapcsolat, amely az előző korok Kant vagy Spinoza követőéhez, illetve értelmezéseikhez, sőt más filozófiák védelmezőihöz, népszerűsítőihöz fűzi őket.

Amikor Heidegger szembeállítja a tulajdonképpen (például a végesség kapcsán) egzisztencialista, metafizikus Kantot a neokantiánusok kozmopolita, univerzalista, racionalista, progresszivistá Kantjával, akkor valójában arra a szétválaszthatatlan komplexumra reagál, amit a kantiánusok által kisajátított Kant testesít meg: saját társadalmi tulajdonságaikat vetítették a mesterre, és nem csak az értelmezéseik révén. Felmerül a kérdés: miért mondtam el mindezt? Miként megváltozhat egy filozófiai mű társadalmi jelentése (és a legtöbb alkotás, Descartes, Kant sőt még Marx munkásságának értelme is folyamatosan változik, az értelmezők minden generációja megfordítja az előző generáció olvasatát), ugyanúgy egy sporttevékenység is megváltoztathatja jelentését: bár lényegi technikai definíciójában megbonthatatlan, de mindig nagy rugalmasságot mutat, és számos lehetőséget kínál a legkülönbözőbb, sőt még az egymással ellentétes használatoknak is. Pontosabban: az uralkodó, vagyis az a társadalmi jelentés változhat, amellyel az adott sportot a (számában vagy társadalmilag) meghatározó társadalmi csoportja felruhazza. Gyakran előfordul, és ez igaz egy filozófiai műre is, hogy ugyanabban a pillanatban egy sportnak két nagyon eltérő jelentése is van. Ilyenkor maga a futás, úszás, vagy tenisz, rögbi, birkózás, judo néven kifejezett sporttevékenység objektívált programja válik vitatottá. A vitát éppen a sport objektív többértelműsége, részleges meghatározatlansága teszi lehetővé, vagyis azok a tulajdonságai, amelyek a többféle használatra alkalmassá teszik. Ez a vita olyan emberek között zajlik, akik az adott sport objektívált programja által kínált gyakorlat igazi, helyes használatát, megfelelő módon való gyakorlását különbözően fogják fel (egy filozófiai vagy egy zenei mű esetében az ilyen viták az olvasat vagy a bemutatás objektívált programja alapján jelentkeznek).

Egy sportág egy adott pillanatban olyan, mint egy zenei alkotás: van egy kottája (egy játékszabálya stb.) de egyben ott van az egymással versengő interpretációk sora is (és az idők folyamán egymásra rakódott interpretációk egész együttese); és mindenki, aki a mű eljátszásába kezd, inkább öntudatlanul, mint tudatosítva találja szembe magát mindezzel, amikor „saját” interpretációját adja. Ebben a logikában kellene tanulmányozni a „visszatéréseket” (Kanthoz, elmúlt korok hangszereihez, a francia bokszhoz). Azt mondtam, hogy a fő jelentés változhat: éppen, mivel a domináló jelentéssel szemben határozza meg magát, létrejöhet új sporttevékenység is a domináló program olyan elemeiből, melyek abból kiszorultak, vagy csak virtuálisan maradtak fenn (ilyen elem lehet például az erőszak, amit az adott sportból a *fair play* miatt kizártak). E fenti tevékenység elvét, amelyet nem érthetünk meg pusztán a distinkció logikája alapján, kétségkívül az újonnan csatlakozók azon reakcióban, illetve azokban – a mezőbe velük együtt bejutó társadalmilag konstruált – diszpozíciókban kell keresnünk, amelyek egy társadalmilag „megjelölt” komplexumot megtestesítő sportággal vagy filozófiai művel szemben jelentkeznek. Az adott sportág vagy filozófiai mű e komplexumot a gyakorlat objektív programjaként jeleníti meg, amely azonban társadalmi szinten a társadalmilag „megjelölt” cselekvőkben valósul, illetve testesül meg, vagyis amelyre a kisajátítás révén e cselekvők társadalmi jellemzői nyomják rá a bélyegüket.

Egy sportág nevével (birkózás, lovaglás, tenisz), vagy egy filozófussal, egy zeneszerzővel, egy műfajjal (opera, operett, bulvárszínház), vagy akár egy stílusnévvel (realizmus, szimbolizmus stb.) leírt program a szinkronikus megközelítésben úgy tűnhet, hogy közvetlenül kapcsolódik egy bizonyos társadalmi pozíciót elfoglalók diszpozícióihoz (ilyen például a kapcsolat a birkózás vagy a rögbi és az uralmi helyzetből kiszorultak között). A diakronikus látásmód viszont olyan ábrázoláshoz vezethet, mintha ugyanazt a felkínált tárgyat igen különböző diszpozíciójú cselekvők ugyanúgy kisajátíthatnák, röviden, mintha bárki bármelyik programot kisajátíthatná és bármelyik program bárki által kisajátítható lenne. (Ennek az egészséges relativizmusnak legalább az az erénye, hogy visszatart a társadalmi helyzet és az esztétikai állásfoglalás közötti közvetlen kapcsolat felállításától, ami rendszeresen előforduló hiba a művészettörténetben, például a „realizmus” és az alávettettek összekapcsolásával, elfelejtve, hogy ugyanazok a diszpozíciók eltérő állásfoglalásokban is megjelenhetnek, az eltérő kínálatnak megfelelően.)

Valójában, a szemantikai rugalmasság soha sem végtelen (elég a golfra és a birkózásra gondolni) és főleg, bármely pillanatban a választások nem véletlenszerűen oszlanak meg a különböző felkínált lehetőségek között. Még akkor is azonban, ha a választási lehetőségek nagyon korlátozottak (például a fiatal és az öreg Marx között), a diszpozíciók és a pozíciók közötti viszony nagyon homályos abból következően, hogy a diszpozícióknak, melyek egy nyitottabb és kevésbé szabályozott világban közvetlenül ki tudják vetíteni elvárásaik struktúráját, ebben az esetben a negatív választásokra vagy kényszermegoldásokra kell szorítkozniuk.

Úgy vélem, kijelenthetjük, hogy a társadalmi tér különböző pozícióihoz tartozó diszpozíciók és főként az ellentétes pozíciókhoz kapcsolódó, strukturálisan ellentétes diszpozíciók mindig kifejezésre jutnak. Abban az esetben azonban, ha nem ismerjük

a mezőt egy adott pillanatban meghatározó adekvát észlelési kategóriákat, akkor e diszpozíciók alig érzékelhető és sajátos ellentétek félreismerhető formájában nyilvánulnak meg. Nem kizárt, hogy ugyanazok a diszpozíciók, amelyek Heideggert egy „forradalmi konzervatív” gondolkodási forma felé vitték, egy olyan környezetben, melyet más filozófiai kínálat ural, vihették volna a fiatal Marx irányába is. Feltételezhető továbbá, hogy az, aki manapság az aikido művelésével igyekszik távolságot tartani attól, ami a judo objektíve leszűkített formájában a versenyközpontúság vagy a kispolgári jelleg – természetesen a társadalmilag kisajátított judóról beszélek –, harminc évvel ezelőtt éppen a judótól várta volna el többé-kevésbé ugyanazt.

Még ha vázlatosan is, de érinteni szerettem volna egy további, külön egészet alkotó kutatási programot. Ennek hátterében az a gondolat áll, hogy fokozatosan kialakul a sportszolgáltatásokat és javakat (köztük például a sportrendezvényeket) termelő profik mezője, amelyben a konkurenciához és a speciális erőviszonyokhoz kapcsolódó sajátos érdekek jelennek meg. Jelen keretek között e viszonylag önálló terület kialakulásának csupán egyik következményére térek ki, nevezetesen a profik és az amatőrök közötti szakadék folyamatos növekedésére, amellyel párhuzamosan kialakul egy, a hétköznapi sporttól teljesen elkülönülő látványcentrikus sport. Figyelemre méltó, hogy más területeken, így például a táncnál is hasonló folyamatokat figyelhetünk meg. Mindkét esetben a profiknak fenntartott, viszonylagosan önálló terület kifejlődése azzal jár együtt, hogy az amatőröknek egyre inkább csupán a néző szerepe marad: a gyakran rituális funkcióval is bíró falusi táncokkal ellentétben a látványossággá váló udvari tánc speciális ismereteket kíván (ismerni kell a lépést és az ütemet), vagyis tánctanárookra van szükség, akik helyzetükből következően a technikai virtuozitásra helyezik a hangsúlyt, illetve arra, hogy minél kifejezőbbek legyenek és szabályokat dolgozzanak ki; a 19. századtól megjelennek a hivatásos táncosok, akik szalokban léptek fel olyan emberek előtt, akik maguk is gyakorlók voltak, és akik hozzáértőként tudtak értékelni; majd legvégül bekövetkezik a teljes szakadás a sztártáncosok és a gyakorlatlan, csupán passzív befogadásra korlátozott nézők között. Ettől fogva a professzionális gyakorlat fejlődése egyre inkább csak a profivilág belső logikájától függ, mivel a nem hivatásosok gyakorlat hiányában egyre kevésbé képesek azt megérteni, és lesüllyednek a néző szintjére.

A sport területén is gyakran hasonló a helyzet, ahol a legjobb esetben a tánc 19. századi állapotánál tartunk. Megjelennek a profik, akik még aktív, vagy a sportot korábban folytató amatőrök előtt szerepelnek; de a televízió hatására egyre több, minden hozzáértést nélkülöző néző lesz, akik elsősorban az adott gyakorlat olyan külsődleges vonásaira figyelnek, mint az eredmény, vagy a győzelem. A közönség pedig (finansziális vagy más jellegű) szankcióival hatást gyakorol magára a hivatásosok területének működésére is (mint a győzelemre törekvés minden áron, amely többek között az erőszak növekedésével jár).

Végül, csupán utalnék a harmadik pontra. Előadásom elején említettem a teoretikusok és a gyakorlati szakemberek közötti munkamegosztásnak a tudomány területén jelentkező következményét. Úgy gondolom, hogy a sport a táncsal együtt az egyik olyan terület, ahol a legélesebben vetődik fel az elmélet és gyakorlat, valamint a beszed és a test viszonyának problémája.

Néhány szakavatott testnevelő megpróbálta elemezni, mit is jelenthet például egy edző vagy egy zenetanár számára az, hogy a testnek parancsol. Hogyan értesse meg valakivel, vagyis annak testével, hogy miként tudja korrigálni a gesztusait. Úgy tűnik, hogy a problémák, melyeket egy testi tevékenység elsajátítása felvet, alapfontosságú elméleti kérdések együttesét foglalják magukba, abban az értelemben, hogy a társadalomtudományok olyan viselkedések elméletének megalkotására törekszenek, amelyek a legtöbb esetben nem tudatosan alakulnak ki, amelyeket a néma kommunikációval, a gyakorlattal, mondhatnánk: a testi érintkezéssel lehet megtanulni. És talán a politika területén gyakorta felvetett kérdésnek, az öntudatra ébredés problematikájának is *par excellence* vizsgálati terepe a sportpedagógia. Létezik egy nagyon egyedi, az intelligenciaelméletekben gyakran elfelejtett megértési mód, az, amikor valamit a saját testünkkel értünk meg. Számos olyan dolog létezik, amit egyedül csak a testünkkel értünk meg, ami nem tudatosan bennünk, aminek kifejezésére nincs szavunk. A sportolók hallgatása, amiről beszéltem az elején, jórészt abból ered, hogy ha nem vagyunk mesterei a magyarázatnak, vannak dolgok, amiket nem tudunk szavakba önteni, és a sporttevékenységek azok közé tartoznak, ahol a megértés a test által történik. Nagyon gyakran csak azt tudjuk mondani: „Nézd, csináld úgy, ahogy én”. Sokszor megállapították, hogy a nagy táncosok által írt könyvek szinte semmit nem adnak át szerzőjük géniuszából. Edwin Denby Théophile Gautier-ra vagy Mallarmé-ra gondolva azt mondta, hogy a táncra vonatkozó leginkább lényegre törő megjegyzéseket nem elsősorban a táncosok vagy netán a kritikusok tették, hanem a tájékozott amatőrök. Ami érthető, ha tudjuk, hogy a tánc az egyetlen a művészetek közül, amelynek átadása – táncos és közönség, de még tanár és tanítvány között is – teljes egészében szóbeli és vizuális, vagy helyesebben mimetikus. Mindez abból ered, hogy írásban nem létezik megfelelő objektívált változata (ha nincs kotta, ami alapján világosan megkülönböztethető lenne a zenemű az előadástól, a zeneszámot az előadásával azonosítjuk, miként a táncot a táncosával). Ebben a megközelítésben megpróbálhatnánk tanulmányozni, hogy a táncra és a zenére milyen hatást gyakorolt a magnetofon megjelenése.

Az egyik kérdés az, hogy vajon szavakat kell-e használni, ha a testtel bizonyos dolgokat meg akarunk értetni, vagy, ha szavakkal szólunk a testhez, vajon az elméletileg és tudományosan legjobb kifejezéseket használjuk-e, melyeket a test a leginkább megért, vagy előfordul-e, hogy a test esetleg jobban megérti azokat a szavakat, melyeknek semmi közük az átadni kívánt üzenet pontos leírásához. A test ilyenén megértésén gondolkodva talán hozzá tudnánk járulni a hit elméletéhez is. Most azt gondolják, hogy hétmérföldes csizmával haladok. Azt hiszem, hogy kapcsolat van a test és aközött, amit franciául a „test lelkének” nevezünk. A legtöbb intézmény, legyen az egyház, a hadsereg, a pártok, az ipari üzemek stb., azért fektet olyan nagy hangsúlyt a testi fegyelemre, mert az engedelmesség legnagyobb részét hit, és a hit nem más, mint amit a test megenged, amikor a lélek már nemet mond (ebben az összefüggésben elgondolkozhatnánk a fegyelem fogalmán). Ha belegondolunk abba, hogy a sport legfőbb sajátossága a test szabályozott manipulálása, ha elgondolkozunk azon a tényen, hogy a sport, a totális vagy totalitárius intézmények (kolostorok, börtönök, menhelyek, pártok) büntetési módjaihoz hasonlóan képes olyan dolgokat elfogadtatni a testtel, amit a lélek visszautasíthatna, jobban megérthetjük, miként használja fel

a sportot a legtöbb önkényuralmi rendszer. A testi fegyelem *par excellence* eszköze minden fajta „domesztikálásnak”: jól ismert, hogyan használta fel a jezsuita pedagógia a táncot. Elemezni kellene a testtartást és az annak megfelelő érzelmeket egyesítő dialektikus viszonyt: Pascal óta tudjuk, hogy bizonyos pozíciók vagy testtartás felvétele az általuk kifejezett érzelem megerősítését jelenti. A mozdulat, a gesztus, a táncos vagy a színész paradoxona szerint megerősíti az érzelmet, amely viszont felerősíti a gesztust. Ezzel magyarázható a kollektív testi gyakorlatok kitüntetett helye minden totalitárius jellegű rezsimben. Ezek, miközben megjelenítik a társadalmi, hozzájárulnak annak elaltatásához, és a társadalmi irányítás testi és kollektív *mimesis*-ének segítségével a társadalmi irányítás erősítését célozzák. A *Katona története* régi népi hagyományokra emlékeztet: valakinek a megtáncoltatása az illető birtoklását jelenti. A „spirituális gyakorlatok” testi gyakorlatoknak tekinthetők; és valóban, a modernkori edzések az aszkézis egy formájaként is felfoghatóak napjainkban.

Fordította: Czoch Gábor – Granasztói Péter